

”Åha, vi er altså på den, for tegnet har delt sig i to”. Om *altså*'s udtaler og funktioner

CHRISTOPHE ZERAKITSKY VIES &
JAN HEEGÅRD PETERSEN

ABSTRACT

I danske ordbøger præsenteres *altså* som ét leksem med et særdeles bredt betydningsspænd. *Altså*'s polysemi spænder fra adverbial til interjektionel brug, hver især med flere underbetydninger. Derudover kan man i talesprogskorpuset DanPASS observere, at dets udtale varierer fra meget distinkt [ˈalʔsʌ] til stærkt reduceret [a]. I denne artikel definerer vi et mål for fonetisk reduktion for *altså*, et 'ekspansionshierarki', og vi undersøger om dette *altså*'s varierende udtaler korrelerer med dets funktion i ytringen. Resultaterne indikerer, at udtalen af *altså* korrelerer systematisk med dets funktion i ytringen på en sådan måde, at man kan opstille to overordnede klynger for brugen af *altså*: en sætningsekstern og en sætningsintern. Førstnævnte består af interjektionaler, der udtales komprimeret, dvs. med færre fonetiske segmenter. Sidstnævnte består af sætningsadverbier og dialogiske partikler, der udtales ekspanderet, dvs. med flere fonetiske segmenter. Med sammenkædningen af grammatik, pragmatisk funktion og fonetik argumenterer artiklen således for, at dansk har to *altså*'er.

EMNEORD: fonetisk reduktion; subjektivering; grammatikalisering; dialogisk partikel; interjektional

1 INDLEDNING

Det er velkendt, at et ords udtale ikke er konstant for hver gang, det udtales, at det kan udtales mere eller mindre *ekspanderet*, dvs. distinkt, eller mere eller mindre *komprimeret*, dvs. reduceret. Et ord som *faktisk* kan udtales [fas], [ˈfʌgis] eller [ˈfʌgdisg], et ord som *simpelthen* [semən],

[ˈsemʰhɛnʔ] eller [ˈsemʰbldʰhɛnʔ], og emnet for denne artikel, *altså*, [asʌ], [alsʌ] eller [ˈalʰsʌ].¹

Denne naturlige tilbøjelighed til udtalevariation, der vel at mærke findes i alle naturligt talte sprog, kaldes i litteraturen *fonetisk reduktion* eller *spontantaleprocesser* (Grønnum 2007: 173–187; Schachtenhaufen 2013; Heegård Petersen m.fl. 2021: 133–145). Sådanne spontantaleprocesser er for dansk beskrevet af fx Katlev (1989) og ikke mindst i det omfattende kapitel *Generelle vekselforhold* i *Den Store Danske Udtaleordbog* (SDU; Brink m.fl. 1991). Inden for de seneste 10-15 år har spontantaleprocesser i dansk igen fået opmærksomhed af bl.a. Pharao (2009), Schachtenhaufen (2010, 2013), Boeg Thomsen (2012), Heegård (2012, 2013b, 2015) og Schüppert m.fl. (2012). Studierne har forskelligt fokus. Især Schachtenhaufen (2013) og Pharao (2012) undersøger, hvad man kalder reduktionens artikulatoriske natur, dvs. hvilke lyde der i en spontantaleproces kan blive til hvilke andre lyde, eksempelvis at /d/ i distinkt tale kan realiseres som [d], men i hurtig tale som et såkaldt 'tap' [ɾ], fx [ˈlarɐ ˈmʌɾɐ] *latter, måtter*, eller at /s/ realiseres [z] mellem vokaler og i andre stemte omgivelser, fx [ˈgɛzɐ ˈpanʰzɐ] *Gedser, panser* m.fl. Andre igen peger på indvirkende årsager, såsom at ordbekendthed eller gentagelse øger sandsynligheden for en reduceret udtale, at højfrekvente ord oftere har reduceret udtale, at visse ordklasser har større tendens til reduktion end andre (Schachtenhaufen 2012, se også Bell m.fl. 2009), eller at informationsstrukturen, fx i form af givet vs. ny information, korrelerer med grad eller type af reduktion, fx Heegård m.fl. (2021: 141–145) og Schachtenhaufen (2022: 148); se også Warner (2021) for en nylig oversigt over den internationale litteratur om fonetiske processer i sammenhængende tale. Til reduktionens årsager og funktion hører også den tilsyneladende paradoksale observation, at reduktion kan have en fremhævende ytringseffekt: Ved at udtale en række ord i en sætning komprimeret fremhæves de ord, der ikke udtales komprimeret. Fonetisk reduktion er altså med andre ord et komplekst og mangesidet udtalefænomen, der også har berøringsflader med grammatikken.

1 Vi følger principperne for gengivelse af dansk udtale som udlagt i Heegård Petersen m.fl. (2021), og som på de væsentligste punkter svarer til den, der bruges i *Den Danske Ordbog*.

I Heegård & Mortensen (2014) og Heegård (2013a) vises det således, at *faktisk* udtales forskelligt, alt efter hvilken placering i sætningen det har. Når *faktisk* står i sætningskernen (på 'lille a', 'DP' eller 'SA'; se afsnit 2), kan udtalen variere mellem ekspanderet og (stærkt) komprimeret udtale, fx ['fagdisg] ~ [fas]. Når *faktisk* derimod optræder i sætningsperiferien, fx i *faktisk synes jeg ikke at ...* og *de er ikke så smarte faktisk*, har det meget ofte en ekspanderet udtale, [fagis] ~ ['fagdisg]. I Heegård (2015) vises det, at *faktisk's* 'søsteradverbial', *egentlig*, følger et lignende mønster, både komprimeret til (relativt) ekspanderet udtale i sætningskernen, [ən] ~ ['e:ʔni], men relativt ekspanderet udtale i sætningsperiferien, ['e:ʔni] ~ ['e:ʔnɔli]. Heegård og Mortensen finder tillige en tendens til, at *faktisk* udtales mere komprimeret, når det indgår i en ytring, der modsiger modtagers synspunkt, end når det forholder sig til talers egen eller tredjeparts udsagn (2014: 96), en funktion, forfatterne kalder 'kommunikativ kontrast'.

Også internationale studier har vist, at fonetisk reduktion kan afspejle et ords kommunikative funktion (Bell m.fl. 2009). Eksempelvis har Schäfer (2013: 72, 55ff., 100–102) vist, at islandske adverbier på *-lega* (da. *-lig*) reduceres mere, når de er sætningsadverbier, end når de er gradsadverbier, fx *náttúrlega* 'selvfølgelig' [nɔt̪ə] eller [nɔt̪] vs. ['nauhtøləa]. Og Plug (2006) har vist, at nederlandsk *eigenlijk* udtales reduceret [ʔeik], når det optræder i ytringer, der korrigerer indhold i talers egen tidligere ytring, og ekspanderet [ʔeixlək], når taler korrigerer indhold i modtagers tur.

Denne artikel ser nærmere på et af de forhold, som i nogle af disse udgivelser er blevet fremhævet som indvirkende på reduktionsgrad, nemlig semantisk-syntaktiske faktorer. Formålet er at undersøge, om graden af udtalereduktion henholdsvis udtaleekspansion for *altså* kan tilskrives en eller nogle af de funktioner, som multifunktionelle eller højpolyseme ord kan have. Vi bruger resultatet af undersøgelsen som afsæt til at diskutere, om dansk med adverbiet *altså* i virkeligheden er to forskellige leksemer: et adverbium, som man (fortsat) kunne stave *altså*, og hvad vi kalder et interjektional, som man eventuelt ville kunne stave *asser*.

Artiklen er opbygget således: Først præsenterer vi i afsnit 2 de foreliggende relevante syntaktiske, semantiske og fonetiske beskrivelser af

altså. Dernæst præsenterer vi i afsnit 3 vores data og den anvendte metode. I afsnit 4 følger selve analysen, og i afsnit 5 bringes en diskussion og perspektivering. Afsnit 6 indeholder konklusionen.

2 OM *ALTSÅ*

2.1 *Betydning*

Altså er i ordbøgerne et adverbium, og etymologisk er det ifølge *Den Danske Ordbog* (DDO) og *Ordbog over Det Danske Sprog* (ODS) dannet som en kalke efter tysk mønster, *also*, af adverbialt *alt* 'ganske' og *så* 'således', med det tidligste belæg fra *Jammers Minde* (1689), om end i formen *alt saa*, der også er at finde i *Holbergordbogen*. Jensen angiver det som et låneord fra tysk (2000: 62–64).

DDO er den betydningsordbog, der giver den mest detaljerede betydningsbeskrivelse med fire hovedbetydninger med underbetydninger til tre af dem. De gengives her blot i oversigtsform og lettere omskrevet.

- Bet. 1: bruges for at angive en logisk følge eller årsagssammenhæng, for at konkludere noget ud fra forudsætninger, eller for at sammenfatte det foregående eller genoptage det egentlige emne.
- Bet. 2: bruges for at uddybe eller forklare det foregående nærmere eller for at præcisere eller rette det foregående.
- Bet. 3: bruges for at understrege at noget forholder sig på en bestemt måde, eller som synonym til 'under den åbenlyse forudsætning'.
- Bet. 4: bruges udråbsagtigt for at udtrykke irritation, bebrejdelse, engagement eller anden følelse.

Ingen af betydningerne angives som nyere, og flere af dem angives som "især talesprog". Dette støttes yderligere af ODS' og dens supplementsbinds eksempler, hvor mange er fra replikker fra skønlitteraturen. Der gives ikke eksplicite konstruktionsoplysninger i DDO's artikel. Det er kun til bet. 2 og 4, at det antydes, at *altså* har en særlig syntaktisk position og funktion (ud over funktion som sætningsadverbium). Til bet. 2 angives det således, at *altså* kan have syntaktisk indskuds- eller

tilføjjelsesfunktion: *Hvis kortet viser Antarktis – altså landområdet ved Sydpolen – er det meget mystisk* (DDO; skoleb1991) og *Jeg har fået det indtryk, at du virker som en rød klud på en tyr. Altså ikke personligt, men dit firma* (DDO; DetFriAktuelt1992).²

Bet. 4 illustreres med entydig position som en såkaldt 'etfeltshelhed' (Heltoft m.fl. 2020: 31), dvs. som led, der alene eller i ordforbindelser kan fungere som en syntaktisk helhed uden finit verbum og neksus, og som kan fungere som en sproghandling, fx *Nej, altså! Begynder du nu også ...?* (DDO; PeMads1990). Kun betydning 1-3 er belagt i vores data.

2.2 Syntaktiske funktioner

Vi bruger det tilpassede sætningsskema i figur 1 som grundlag for udredningen af *altså*'s syntaktiske funktioner.

FIGUR 1: ALTSÅ I FEM MULIGE PLACERINGER I ET SÆTNINGSSKEMA FOR DANSK.³

I _v	E _v	F	V	S	A ¹	Indholdsfelt	I _h
					DP SA		
		Altså	var	han	ikke	nakkestiv	
		så	har	man	altså	den at falde tilbage på	
		Det	er	nu	altså	før galt	
Altsaa	<i>hvis jeg maa sige min Mening,</i>	saa	er	hun	ikke	...	
		Jeg	er			temmelig træt,	altså

Ifølge *Grammatik over det danske sprog* (GDS; Hansen & Heltoft 2019: 1079–80, 1130) kan *altså* optræde som et sætningsadverbial, som en dialogisk partikel og som et interjektional. Som sætningsadverbial er

2 I alle eksempler fremhæver vi *altså* med fed skrift.

3 I dansk grammatik kan 'sætningsskemaet' have flere udformninger, afhængigt af formål, forfatter og bagvedliggende teori. Det, der anvendes i denne artikel, er en forsimpel og tilpasset udgave af det, der præsenteres i *Grammatik over det danske sprog (GDS)* (Hansen & Heltoft 2019, kap. XV). Vi bruger følgende forkortelser: 'I_v' = interjektional til venstre / venstre interjektionalfelt, 'E_v' = ekstraposition til venstre, 'F' = fundamentfeltet (forfeltet), 'V' = finit verbal-pladsen, 'S' = subjektsplassen, 'A¹' = adverbialplads, der er opdelt i 'DP' = dialogisk partikel og 'SA' = sætningsadverbial, 'I_h' = interjektional til højre / højre interjektionalfelt. 'Indholdsfelt' dækker over en række funktioner som fx infinitive verber, objekter, prædikative led, m.m., som i andre fremstillinger optræder på det overordnede 'indholdsfelt' med pladserne V, N og A.

funktionen at sammenfatte eller konkludere noget på baggrund af noget foregående. I denne funktion optræder *altså* i sætningskernen på fundamentfeltet, (1), eller på SA, (2).

Altså som sætningsadverbial:

- (1) På F: *han kunne bøje hovedet, så hagen rørte brystet. **Altså** var han ikke nakkestiv og havde ikke meningitis* (DDO; UdeHjem 1987)
- (2) På SA: *[...] en genbank som at hvis alt går skævt ude i naturen, så har man **altså** den at falde tilbage på* (GDS, s. 1079)

Som dialogisk partikel kan *altså* være argumentativ, altså som en angivelse af, at ytringen tæller som et argument mod et modsynspunkt, dvs. den talende forventer, at ytringen vil stride imod modtagerens formodede hensigter eller ønsker. Som dialogisk partikel kan *altså* også bruges emotivt:

Altså som dialogisk partikel

- (3) På DP: *Hun kan nu **altså** godt være dumpet* (argumentativt) (GDS, s. 1064)
- (4) På DP: *Det er nu **altså** for galt* (emotivt) (GDS, s. 1068)

Som interjektional kan *altså* optræde på venstre- og højre-interjektionalpladserne, I_v og I_h , og som såkaldt *etfeltshelhed*, dvs. som en selvstændig ytring (der som nævnt ikke findes i vores data). Funktionerne kan være mange. GDS (s. 1130) nævner fx oplæg eller opfordring til konklusion og emotive udtryk for negativ vurdering eller med hensigten at afbryde en samtale. Eksemplerne i (5)–(7) viser de syntaktiske positioner.

Altså som interjektional

- (5) På I_v : ***Altsaa** hvis jeg maa sige min Mening, saa er hun ikke nær god nok til vor Ole.* (ODS; Korch.RH.7)
- (6) På I_h : *Jeg er temmelig træt, **altså**.* (GDS, s. 1142)
- (7) Etfeltshelhed: ***Altså!*** (fx bebrejdende) (selvopfundet)

Ud over de her nævnte semantiske funktioner kan *altså* også have en samtaleorganiserende funktion. Ifølge Heinemann og Steensig (2018: 470) kan *altså* bruges som en ”turinitierende partikel”, hvor det ”markerer og begrunder digressioner fra det foregående og derved gør dem [: digressionerne] mindre socialt problematiske, end de kunne have været”, og ”især undgås der at blive tildelt ansvar til en deltager i interaktionen” (2018: 451).⁴ I deres talesprogsdata, der består af 200 samtaler fra SamtaleBank-korpusset, finder Heinemann og Steensig ingen eksempler på konkluderende *altså*, kun enkelte eksempler på ”fremhævede/argumenterende” brug, men ”overvældende” mange eksempler på turinital forekomst, med funktionen som i citatet lige ovenfor (2018: 451). I en samtaleanalytisk tilgang til Facebook-data finder Jørgensen (2018) (i skriftsprogsdata) også turinitierende brug af *altså*. Vi vender tilbage til Heinemann og Steensigs observationer i afsnit 6, om end vi ikke kan gå i diskussion med deres konklusion, da vi ikke har anlagt et konversationselt perspektiv i analysen.

2.3 Udtale

Altså har de default-distinkte udtaler [ˈalˈsʌ] eller [alsʌ], dvs. med fire segmenter og stød, hvis ordet har tryk (DDO, SDU). SDU angiver faktisk udtalen [ˈalˈsʌ] (omsat fra Dania), dvs. med a-kvalitet som i *kaffe*, og udtalen med [a] betegnes som yngre og lavkøbenhavnsk. På dette punkt vurderer vi – og den mere nutidige DDO – at tiden har overhalet SDU; selvom udtalen med [a], findes i vores data, er udtalen med [a] hverken speciel for yngre talere eller specielt lavkøbenhavnsk. SDU angiver også [asʌ] som mulig i ubetonet position og med en antydning af en syntaktisk korrelation: ”Når ordet ikke er første ord i ytringen, står det oftest med bitryk (med eller uden stød) eller svagtryk (uden stød)” (SDU, s. 152).

I funktionen som turinitierende partikel observerer Heinemann og Steensig stor variation i udtalen, fra [alsʌ] over [alsø asʌ] til [as əs] og ”altid udtalt uden tryk og [...] prosodisk integreret med efterfølgende tale” (Heinemann & Steensig 2018: 452).

⁴ Citaterne her er oversat fra engelsk af denne artikels forfattere.

Den her opsummerede litteratur har altså vist, at *altså* kan have flere forskellige funktioner, være placeret forskellige steder i sætningen samt have varierende udtaler, der korrelerer med de syntaktiske positioner. De følgende afsnit ser nærmere på denne korrelation mellem udtale, syntaktisk position og funktion.

3 DATA OG METODE

3.1 Data

Data er hentet fra DanPASS, som er et talesprogs-korpus for dansk, og som artiklens titel er hentet fra. DanPASS indeholder i alt 73.227 ord tyret af 27 talere (Grønnum 2009). Korpusset udgøres af dels monologer optaget i 1996, hvor talerne skulle give instruktioner til en usynlig modtager ud fra anvisninger på et kort (en såkaldt map task), dels dialoger fra 2004, hvor to talere, som sad i hvert deres rum, skiftedes til at give retningsinstruktioner til hinanden ud fra lignende kort. DanPASS er annoteret både ortografisk og i en halvfin, dvs. forholdsvist detaljeret, lydskrift. Dette er suppleret af en meget udførlig annotation af bl.a. intonation, ordklasse, fonematisk struktur og informationsstruktur. Da optagelserne efterhånden har nogle år på bagen, må vi understrege, at resultaterne opsummeret i denne artikel ikke nødvendigvis vil kunne generaliseres til, hvordan dansk tales i dag.

I nærværende undersøgelse blev alle sætninger med i alt 439 forekomster af *altså* i DanPASS-korpusset ekstraheret ved hjælp af Praat (Boersma & Weenink 2022) og stillet op i et regneark i den ortografiske transskription, hvorefter de blev analyseret topologisk og funktionelt. På denne måde undgik vi at blive påvirket af den givne fonetiske realisering af *altså* i vores analyse. Hvis vi havde skelet til de fonetiske transskriptioner, havde vi risikeret, at vores forklaring blev cirkulær, idet ekspansionsgraden i så fald ville påvirke beskrivelsen af funktionerne, som jo skulle bruges til at forklare ekspansionsgraden. Dernæst blev hver forekomst af *altså* sammenholdt med den fonetiske transskription vha. krydsreferencerne i DanPASS' udtaleordbog (DanPASS u.å., Schwa.dk u.å.), hvorefter førsteforfatteren manuelt tjekkede, at alle sætningerne fra analysen i den ortografiske transskription matchede sætningen i den fonetiske transskription. For hver forekomst noterede vi syntaktisk funktion og placering, udtale, taler og talesituation (dialog

vs. monolog). I alt ni forekomster blev sorteret fra pga. uklare morfemgrænser i lydskriften, fx [azv] *altså du*, hvor det er umuligt at afgøre, om [z] hører til /s/ i *altså*, til /d/ *du*, eller til begge samtidig. Derudover frasorterede vi to forekomster, fordi det var svært at afgøre den syntaktiske funktion, fx i *det tror jeg nok at jeg ved hvad du mener med ja* **altså** *nej aha jamen det så så tror jeg jeg ved hvad du mener ja* (DanPASS; d_003_2_f_v,t=291),⁵ hvor det for os ikke er helt klart, om *altså* hører til samme ytring som det efterfølgende eller ej. I alt gav det 428 forekomster, heraf 53 fra monologerne.

3.2 Ekspansionshierarkiet

Der findes ikke én fast, konventionel metode til at måle reduktion/ekspansion på. Schachtenhaufen (2013) benytter en model baseret på traditionelle reduktionshierarkier; for eksempel anses en plosiv som /g/ realiseret som en frikativ [ɣ] eller en approksimant [uɣ] for reduceret i denne model. Schachtenhaufen optæller så antallet af reduktioner per 100 fonemer for en given faktor. Heegård (2015) bruger varighed som mål i sin undersøgelse af reduktionen af *egentlig*. Plug (2006) benytter artikulationsrate (stavelser pr. sekund), og Schäfer (2013) benytter en kombination af ordvarighed (og forholdet mellem stamme- og suffiksvarighed) og antal stavelser, ordet realiseres med. I deres undersøgelse af perceptionen af reducerede lukkelyde bruger Pharao m.fl. (2017) intensitetsforskelle, dvs. forskelle i lydstyrke – både som et kontinuert mål (i dB) og som en kategorisk inddeling i reduceret vs. ikke-reduceret.

I denne undersøgelse har vi benyttet et ekspansionshierarki for *altså* baseret på metoden i Heegård (2013a), så hver forekomst blev tildelt en ekspansionsgrad. Den mest ekspanderede realisering /'al'sʌ/ agerede referenceniveau i hierarkiet (jf. DDO og SDU). Et fonem blev tildelt ét point, hvis det realiseredes som i referenceformen, en reduceret realisering fik ½ point, og et ikke-realiseret fonem fik 0 point, så for hver reduktion fik den givne realisering færre point i ekspansionshierarkiet. Desuden blev tryk inddelt i tre grader, hvor hovedtryk gav 2 point,

5 Referencer til indtalingerne er noteret i parenteser; "t=" angiver tidskoden for eksempler. Pauser og betoning fra transskriptionen i DanPASS er fjernet for at lette læsningen, hvis irrelevant for analysen, og det analyserede *altså* er markeret med fed.

bitryk gav 1 point, og nultryk gav 0 point. Stød talte ligeledes for ét point. Der er ikke noteret bitryk i transskriptionerne i DanPASS, men vi regnede transskriptioner af ubetonet *altså* med stød som havende bitryk, da et stød som minimum skal have bitryk (Basbøll 2005: 277–278), dvs. at et ord ikke kan have stød og være ubetonet.⁶ En forekomst fik altså maksimalt syv point for en udtale som referenceformen. Tabel 1 viser en oversigt over nogle eksempler på *altså* i ekspansionshierarkiet.

TABEL 1. EKSEMPLER PÅ POINTFORDELING I EKSPANSIONSHIERARKIET

	Tryk	Stød	/a/	/l/	/s/	/ʌ/	I alt
[ˈalʔsʌ]	2	1	1	1	1	1	7
[ˌalʔsʌ]	1	1	1	1	1	1	6
[ˌalʔzi]	1	1	1	1	½	½	5
[alsʌ]	0	0	1	1	1	1	4
[asʌ]	0	0	1	0	1	1	3
[as]	0	0	1	0	1	0	2
[a]	0	0	1	0	0	0	1

Man kan indvende, at stød i forvejen vægtes i form af bi- eller hovedtryk, men i og med at tryk og stød kan tænkes at være mere saliente end fx mindre ændringer i vokalkvalitet, giver det mening at vægte disse tungere end den segmentelle reduktion. Hvis ikke man gav et ekstra point for stød, ville fx [ˌalʔzi] skulle regnes for lige så reduceret som [alsʌ], hvilket ikke intuitivt giver mening.

Der er imidlertid nogle komplikationer ved inddelingen af point for visse forekomster. Vi valgte at give forekomster som [ˌaʔsə] (transskriberet [aʔsə] i DanPASS) fem point i alt, hvor et halvt point blev givet, fordi vokalen bærer stød (og derfor er lang), hvilket man kan analysere som erstatningsforlængelse fra det eliderede /l/. Med andre ord gav vi et halvt point for vokallængde, da vi regnede det som en realisation af /l/. Desuden blev usædvanlige tilfælde af syllabiske obstruenter eller ustemte vokaler regnet for ikke-stavelsebærende henholdsvis nulrealiserede, og de fik derfor ikke noget ekstra point for syllabicitet. Dvs.

6 Vi anser ikke variationen i *a*-vokalkvaliteten i første stavelse for reduktion men snarere som en forskel i sprogligt register.

at fx [az] blev fortolket som [az], da vi ellers ikke har stavelsesbærende obstruenter i dansk. De få forekomster med ustemt ordfinal vokal, fx [asø], fik heller ikke point for den ustemte vokal, da vi ikke har fonemisk ustemte vokaler i dansk. Alternativt kunne man have givet det et kvart point, men så bør man også bruge kvarte point i resten af hierarkiet, og så begynder det at blive arbitrært, om en reduktion tæller for et halvt eller et kvart point, og det er ikke alle reduktionsstier, det giver mening at inddele i flere grader end dem, vi allerede har. Da det kun drejer sig om tre forekomster, er det ikke afgørende for undersøgelsens resultater.

3.3 Syntaktisk og semantisk afgrænsning

I vores undersøgelse lod vi syntaks være den uafhængige variabel, fordi andre undersøgelser af *egentlig* og *faktisk* viser, at disse ords udtalevariation i nogen grad kan forudsiges ud fra deres topologiske placering (Heegård 2013a, 2015, Heegård & Mortensen 2014).

Alle forekomster blev i første omgang placeret i sætningsskemaet på de pladser, som *altså* kan forekomme på (GDS, s. 1621–1622). Tabel 1 ovenfor giver eksempler på de pladser som *altså* kan forekomme på, svarende til dem, der i tabel 2 er markeret med sort i bunden, dvs. venstre interjektionalfelt (I_v), fundamentfeltet (F), første adverbialfelt (A^1) på pladserne for dialogiske partikler (DP) og sætningsadverbier (SA), og på højre interjektionalfelt (I_h). Herudover kan *altså* forekomme som et parentetisk indskud midt i en ytring, dvs. *altså* er ikke begrænset til en bestemt plads i denne funktion.

FIGUR 2. SÆTNINGSSKEMA MED FELTER, SOM *ALTSÅ* KAN FOREKOMME I

I_v	E_v	F	V_f	S	A^1	Indholdsfelt	E_h	I_h
					DP SA			

I vores data fandt vi forekomster af *altså* i venstre interjektionalfelt, som parentetiske indskud, i fundamentfeltet, i felterne for dialogiske partikler og som sætningsadverbialer. De dialogiske partikler blev inddelt i argumentative og emotive. Vi fandt ingen entydige forekomster i højre interjektionalfelt eller som etfeltshelheder. I afsnit 4.1 beskriver vi nær-

mere, hvordan vi reducerede de ovenfor gennemgåede placeringer og funktioner til fire kategorier.

I tabel 2-3 ses eksempelsætninger for de forskellige placeringer og funktioner fra den ortografiske transskription i DanPASS. Resten af materialet er analyseret på lignende vis. I kolonnen til højre har vi angivet udtalen og ekspansionsgraden i eksemplet.

TABEL 2. EKSEMPLER PÅ YTRINGER MED *ALTSÅ* I FORSKELLIGE POSITIONER OG FUNKTIONER

	Placering	Eksempel	Udtale
(8)	I _v	ja ja okay ja nej altså lige til venstre eller lige vest for indhegningen til kvæg der har jeg et udtørret flodleje (d_025_3_f_non-v,t=218)	[aə] – 2,5
(9)	F-felt	så drejer du nordpå med det samme og så drejer du til højre altså går du mod øst og så ser du et vandrerhjem (d_027_2_g_non-v,t=370)	[.a:ʔsə] – 5
(10)	Par	det gør du så en fem centimeter så så vil du mod nordvest p- altså i nordvestlig retning men men ikke ret langt fra hvor du står nu (d_002_2_g_non-v,t=331)	[aʔi] – 2

I_v = venstre interjektionalfelt, F-felt = fundamentfelt, Par = parentetisk indskud.

I (8) står *altså* uden for sætningen på interjektionalpladsen til venstre. *Lige til venstre eller lige vest for indhegningen til kvæg* står i ekstraposition, og det genoptages med *der* i fundamentfeltet. Da *altså* står til venstre for både ekstrapositionsfeltet og fundamentfeltet, må *altså* stå på interjektionalpladsen til venstre. I (9), derimod, må *altså* stå i fundamentfeltet, for vi kan observere, at subjektet *du* står på subjektpladsen efter det finitte verbal i stedet for i fundamentfeltet.

I (10) analyseres *altså* som et parentetisk indskud, da det ikke knytter sig til en sætning, men skydes ind midt i sætningen som en præcisering. Forskellen på de parentetiske indskud og interjektionalerne på venstre interjektionalfelt (I_v) er, at førstnævnte knyttes til et sætningsemne, dvs. en sætningsbid uden noget finit verbal (*i nordvestlig retning* i (10), hvorimod interjektionaler på I_v knytter sig til et ytringsemne, dvs. en sætning med finit verbal (som i (8)). Begge forstås som interjektionaler, da de hører til uden for den egentlige sætning, de er med andre ord *sætningseksterne*. Deres funktion er at

organisere den tekstuelle sammenhæng mellem ytringer, men da de har forskellig distribution, inddeler vi dem indledningsvis i to separate kategorier.

TABEL 3. EKSEMPLER PÅ YTRINGER MED *ALTSÅ* I FORSKELLIGE POSITIONER OG FUNKTIONER

	Placering	Eksempel	Udtale
(11)	DP	okay det har jeg så mellem hængebroen og krokodillerne mellem hængebroen og krokodillerne det er rigtigt og så mellem men jeg 'har altså nogle krokodiller undervejs (d_004_4_f_v,t=287)	[asʌ] – 3
(12)	DP	ja ja hm hm åha vi er altså på den fordi jeg er løbet ud af kort her jeg er nærmest ude af kortet ja (d_006_3_f_non-v,t=351)	[.a:ʔsə] – 5
(13)	SA	og så drejer du mod nord stengærdet altså du skal ikke passere det helt og så drejer du altså mod nord ja (d_018_2_g_non-v,t=429)	[.alʔsʌ] – 7

DP = dialogisk partikel, SA = sætningsadverbial.

Sætning (11) analyseres som argumentativ, da *altså* virker til at blive benyttet som en indvending mod noget, samtalepartneren har sagt. Det kan man se, da *har* er betonet (markeret med en trykstreg), hvilket kan bruges som et middel til at fokusere på sandhedsværdien af det propositionelle indhold, dvs. verumfokus (Krifka 2008: 257); taleren lægger altså vægt på, at det er sandt, at der findes krokodiller, og ved at bruge *altså* markerer vedkommende en forventning om, at modtageren ikke præsupponerer dette. I (12) analyseres *altså* som en emotiv dialogisk partikel, da det bruges emotivt forstærkende (GDS: 1080). I sætning (13), derimod, må man analysere *altså* som et sætningsadverbial med den funktion, at det opsummerer de foregående instruktioner.

4 ANALYSE

I dette afsnit gennemgås resultaterne for graden af ekspansion efter syntaktisk funktion. I afsnit 4.1 beskriver vi først fordelingen af data og ræsonnementet bag at kombinere nogle af funktionerne og positionerne til større kategorier. I de følgende afsnit analyserer vi resultaterne fra disse kategorier.

4.1 Fordelingen af data

Tabel 4 opsummerer optællingerne og gennemsnitsværdierne for de forskellige positioner og funktioner for de 428 forekomster af *altså*.

TABEL 4. OVERSIGT OVER FORDELINGEN AF FOREKOMSTERNE PÅ POSITIONER I SÆTNINGSSKEMAET

Funktion	Placering	Antal	M	SD
Interjektional	I _v	173	2,81	1,31
Interjektional	Par	171	3,20	1,31
Argumentativ	DP	16	3,50	1,29
Emotiv	DP	3	5,33	0,28
SA	F-felt	1	5,00	NA
SA	SA	64	4,91	1,34

I_v = venstre interjektionalfelt, Par = parentetisk indskud, DP = dialogisk partikel, F-felt = fundamentfeltet, SA = sætningsadverbial, M = gennemsnitsværdi, SD = standardafvigelse.

Som det kan ses i oversigten, er der ret stor forskel på, hvor ekspanderet de forskellige funktioner realiseres gennemsnitligt. Vi kan observere relativt mange forekomster af interjektionalerne, der gennemsnitligt realiseres med en ekspansionsgrad på ca. 3. De dialogiske partikler ligger lidt højere på ca. 4, mens sætningsadverbialerne ligger højest på ca. 5 i gennemsnit.

Nogle af kategorierne er for svagt repræsenteret i korpuset, til at det ville give mening at foretage statistiske sammenligninger på så fin-kornet et grundlag som vist i tabel 4. Disse kategorier er derfor slået sammen i én overordnet gruppe i det følgende. Der var kun én forekomst i fundamentfeltet, men det giver mening at gruppere den med de andre sætningsadverbialer, da kun sætningsadverbial brug af *altså* kan optræde i fundamentfeltet. Til trods for at den gennemsnitlige forskel i ekspansionsgrad på de argumentative ($M = 3,5$) og emotive ($M = 5,3$) dialogiske partikler er temmelig stor, valgte vi at gruppere dem sammen pga. de meget få forekomster, fordi de optræder på samme plads i ytringen, og fordi de begge giver udtryk for talerens holdning. Forskellen på interjektionalernes ekspansionsgrad i sætningsinitial position ($M = 2,8$) sammenlignet med parentetisk position ($M = 3,2$) virker ikke til at være særlig stor. Men det er interessant at undersøge

nærmere, om de opfører sig ens på tværs af topologisk placering, og da begge er stærkt repræsenterede i korpusset, valgte vi at beholde dem som separate kategorier.

De funktioner, vi inddrager i analysen, er de følgende:

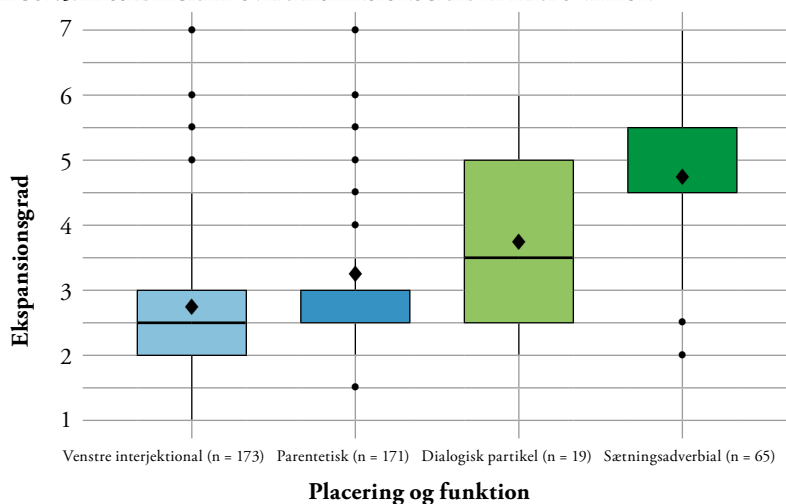
- (1) Sætningsadverbial med en konkluderende eller sammenfattende betydning. Gruppen indeholder både sætningsadverbialer fra fundamentfeltet og fra SA-pladsen.
- (2) Dialogisk partikel med emotiv eller argumentativ funktion.
- (3) Interjektional med diskursordnende funktion enten i form af en turinitiering eller en præcisering. Disse står på venstre interjektionalfelt, dvs. i starten af en sætning.
- (4) Interjektional, der indleder et parentetisk indskud midt i sætningen med funktionen at sammenfatte eller præcisere noget tidligere sagt.

4.2 Opsummering af resultaterne for funktionerne

Resultaterne fra den mere grovkornede analyse på fire kategorier er opsummeret i figur 3.⁷ De vandrette sorte streger i kasserne er medianerne, og gennemsnittet er markeret med diamantformer. Kasserne udgøres af første kvartil i bunden og tredje kvartil i toppen. Kvartilerne indikerer, at 25 % af datapunkterne ligger under (linjen for) første kvartil, og 75 % af data ligger under (linjen for) tredje kvartil. De lodrette streger i forlængelse af kasserne markerer konfidensintervallet. Prikkerne står for værdier, der falder uden for disse rammer, dvs. 'outliers'. De sætningseksterne funktioner (interjektionalerne på venstre interjektionalfelt og som parentetiske indskud) er farvet blå, og de sætningsinterne (de dialogiske partikler og sætningsadverbialerne) er grønne.

⁷ Til udfærdigelsen af kassediagrammet benyttede vi ggplot2-pakken (Wickham 2016) i R, version 4.1.2 (R core team 2021).

FIGUR 3. KASSEDIAGRAM OVER EKSPANSIONSGRAD EFTER FUNKTION

Især de to grupper af interjektionaler (I_v og parentetisk) har en del outliers, så alle fire kategorier spænder mere eller mindre over det samme felt. Der er altså ikke tale om nogen fuldstændig kategorisk udtaleforskel mellem grupperne. Det ser derimod ud til, at der er en skala, hvor interjektionalerne realiseres mindst ekspanderet. Herefter kommer de dialogiske partikler efterfulgt af sætningsadverbialerne, der gennemsnitligt er mest ekspanderede. På trods af overlappene (blandt outliers) og med forbehold for de relativt få forekomster som dialogisk partikel virker det, som om der kan opstilles tre grove klynger: (1) venstre interjektional og parentetisk funktion, (2) dialogiske partikel og (3) sætningsadverbial. Det næste store spørgsmål er således, om de forskelle i ekspansionsgrad, vi kan observere i vores data, skyldes tilfældigheder, eller om det er rimeligt at antage, at den syntaktiske funktion kan forudsige, hvor reduceret eller ekspanderet *altså* udtales.

4.3 Resultater fra den statistiske analyse

Som statistisk værktøj har vi brugt ordinal logistisk regression til at undersøge, hvorvidt eller i hvilket omfang *altså*'s funktion og placering kan forudsige hvor ekspanderet, det udtales. Tabel 5 opsummerer resultaterne fra de statistiske sammenligninger.⁸ I den statistiske beregning

⁸ Sammenligningerne blev udført i R, version 4.1.2 (R core team 2021). Den ordinale logistiske regression blev udført med funktionen `ordinal::clmm` (Christensen 2019).

er ekspansionsgrad den afhængige variabel, funktion (de fire syntaktiske kategorier gennemgået ovenfor) og talesituation (monolog vs. dialog) er uafhængige variable, og taler er tilfældig variabel. Ved at tage taleren med som tilfældig variabel minimerer vi risikoen for, at resultatet er påvirket af, at forskellige talere har tendens til at reducere i højere eller i mindre grad. Med andre ord forsøger vi at sikre os, at observerede forskelle ikke skyldes, at nogle talere reducerer særlig meget eller særlig lidt. Den logistiske regression vurderer således, hvor godt vores uafhængige variable (syntaktisk funktion og talesituation) kan forudsige graden af ekspansion (når man tager forbehold for individuelle forskelle mellem talere). Modellen tager desuden højde for andre faktoreres indflydelse, når den sammenligner forskelle mellem kategorierne i en given faktor. Hvis der er en systematisk variation forårsaget af talesituationen, indregner modellen nemlig denne variation i sin sammenligning af den syntaktiske funktions påvirkning på udtalen. Hvis fx en af talesituationerne har mere tendens til reduktion end den anden, og en given funktion optræder meget oftere i denne talesituation i DanPASS, kunne det komme til at se ud, som om denne funktion hyppigere reduceres, end den egentlig ville gøre 'i virkeligheden'.

TABEL 5. RESULTATER FRA DEN STATISTISKE ANALYSE

Sammenligning	Estimat	Standardfejl	z-score	p-værdi
$I_v \rightarrow$ Parentetisk	0,573	0,201	2,846	< 0,01
$I_v \rightarrow$ DP	1,128	0,471	2,395	< 0,05
$I_v \rightarrow$ SA	2,089	0,312	6,697	< 0,0001
Parentetisk \rightarrow DP	0,555	0,459	1,208	0,227
Parentetisk \rightarrow SA	1,516	0,289	5,232	< 0,0001
DP \rightarrow SA	0,960	0,489	1,962	< 0,05
Dialog \rightarrow Monolog	0,671	0,298	2,254	< 0,05

Estimaterne skal forstås sådan, at man, hvis vi tager den første sammenligning som eksempel, gennemsnitligt vil forvente en stigning i ekspansionsgrad på 0,573, hvis man går fra et interjektional på I_v til et parentetisk interjektional. En positiv værdi angiver en forventet stigning, hvis

altså ændrer funktion fra referenceniveauet til venstre til funktionen til højre for pilen. Tabellen viser altså estimaterne for den gradvise stigning fra den funktion, der gennemsnitligt er mest komprimeret, til den funktion, der gennemsnitligt er mest ekspanderet. Det svarer til det, vi så i kassediagrammet i figur 1, hvor de syntaktiske funktioner er sat på række fra den gennemsnitligt mest komprimerede til venstre til den mest ekspanderede til højre.

P -værdierne er beregnet ud fra z -scorene, og de udtrykker sandsynligheden for, at en forskel af denne størrelsesorden mellem de sammenlignede funktioner ville kunne optræde ved en tilfældighed. Hvis p -værdien er under 0,05, siges forskellen normalt at være signifikant, dvs. en sådan forskel vil kun optræde i 5 % eller færre tilfælde, hvis man udtrak værdier tilfældigt. Med andre ord kan en p -værdi på under 0,05 i tabellen forstås sådan, at den sammenhæng, som estimeret angiver, meget usandsynligt ville optræde, hvis der er tale om en tilfældighed.

Det er bemærkelsesværdigt, at de to typer interjektionaler er signifikant forskellige, til trods for at de gennemsnitligt ligger meget tæt på hinanden i ekspansionsgrad. Kassediagrammet snyder altså en smule, for det kan give indtrykket af, at de to kategorier næsten overlapper fuldstændig. I lyset af dette er det også overraskende, at forskellen på de parentetiske interjektionaler og de dialogiske partikler ikke er signifikant. Dette skyldes sandsynligvis, at der er relativt få forekomster af dialogiske partikler (19 i alt). Selvom estimeret næsten er det samme som for sammenligningen mellem de to typer interjektionaler, er standardfejlen betydeligt højere, og det påvirker p -værdien. Mange data eller en lille standardafvigelse giver mindre standardfejl, så standardfejlen stiger, fordi der er få forekomster af de dialogiske partikler, og fordi standardafvigelsen ikke er særlig lille. Jo større standardfejlen er, desto mindre sikkert er det, at gennemsnittet er repræsentativt.

Da der kun er én sammenligning, som ikke er statistisk signifikant (nemlig den mellem de parentetiske interjektionaler og de dialogiske partikler), viser beregningerne, at man ud fra funktionen i ytringen kan forudsige, hvor reduceret eller ekspanderet *altså* realiseres i størstedelen af tilfældene.

For at opsummere kan man altså sige, at analysen viser en korrelation

mellem udtalevariation og syntaktisk funktion. Korrelationen peger på, at der findes tre eller fire klynger af *altså*. Uden for sætningen udtales *altså* således generelt stærkt komprimeret i sin tekstsammenflettende funktion (som interjektional), fx som i eksempel (14):

(14) okay så **altså** [as Λ] jeg skal gå mod øst så skal jeg vel gå ret skarpt mod nord (DanPASS; d_001_2_f_v,t=406)

Inden for sætningen udtales det ekspanderet, hvis det har en opsummerende eller konkluderende funktion (sætningsadverbial), fx som i eksempel (15). Hvis det benyttes argumentativt, vil det generelt realiseres mindre ekspanderet, fx som i eksempel (16).

(15) hvis vi går tilbage til safaribilen og den tilgroede kløft altså der hvor du gik sydvest så g- så skal du **altså** [al³s Λ] stoppe din færd mod sydvest (DanPASS; d_003_4_g_non-v,t=387)

(16) okay det har jeg så mellem hængebroen og krokodillerne mellem hængebroen og krokodillerne det er rigtigt og så mellem mellem men jeg 'har **altså** [as Λ] nogle krokodiller undervejs (DanPASS; d_004_4_f_v,t=287)

Modellen viser også, at vi kan observere en effekt fra talesituation, hvilket skal læses sådan, at ekspansionsgraden for *altså* gennemsnitligt er 0,67 point højere i monologerne sammenlignet med dialogerne. Dette er illustreret i tabel 7, og det svarer fint til Schachtenhaufen (2013: 167), der finder en generel, men svag, tendens til, at udtalen i monologerne er mere distinkt end i dialogerne i DanPASS.

TABEL 6. DISTRIBUTIONEN AF FUNKTIONER FORDELTE EFTER TALESSITUATION

	Dialog		Monolog	
	Antal	Gennemsnit	Antal	Gennemsnit
I _v	43,5 % (n = 163)	2,84	18,9 % (n = 10)	3,4
Parentetisk	39,7 % (n = 149)	3,12	41,5 % (n = 22)	3,77
DP	4,5 % (n = 17)	3,94	3,8 % (n = 2)	2,5
SA	12,3 % (n = 46)	4,89	35,8 % (n = 19)	4,97

Det mest iøjnefaldende i tabellen er, at der i monologerne er procentvis mange flere sætningsadverbialer og mange færre interjektionaler på I_v . Interjektionalerne udgør sammenlagt 83,2 % af *altså*-forekomsterne i dialogerne, hvorimod de udgør 60,4 % i monologerne. En anden observation er, at sætningsadverbialernes gennemsnitlige ekspansionsgrad næsten er den samme i begge typer talesituation, og de dialogiske partikler er ligefrem mere ekspanderede i dialogerne. Dette kan dog skyldes, at der ikke er forekomster med emotiv funktion i monologerne, og dette trækker gennemsnittet ned, da de emotive dialogiske partikler i korpusset er gennemsnitligt mere ekspanderede end de argumentative, jf. tabel 5. Desuden er gennemsnittet kun baseret på to forekomster. Interjektionalerne påvirkes derimod med over en halv ekspansionsgrad gennemsnitligt. Interjektionaler, der optræder i en dialog, er altså markant mere komprimerede end interjektionaler, der optræder i en monolog.

Samlet set peger undersøgelsen altså på, at *altså* systematisk realiseres på bestemte måder afhængigt af dets funktion i ytringen. I det næste afsnit vil vi diskutere de teoretiske implikationer af resultaterne i forhold til afgrænsning af leksemer og polysemi.

5 PERSPEKTIVER

Gennemgangen af resultaterne i forudgående kapitel har slået fast, at *altså*'s syntaktiske-pragmatiske funktioner korrelerer med fonetisk elasticitet, dvs. med mere eller mindre komprimeret og ekspanderet udtale. Undersøgelsen har således underbygget resultaterne fra studier, der nævnes i det indledende afsnit: Også *altså*'s reduktionsgrad knytter sig til bestemte kommunikative funktioner.

5.1 Udtale og syntaktisk funktion

I undersøgelserne af adverbierne *faktisk* og *egentlig* fandt Heegård (2013a, 2015) og Heegård og Mortensen (2014), at de udtales særligt ekspanderet i sætnings- og ytringsmarginer, fx [ˈfagdis] og [ˈeːʔnli], og at der i sætningsmidten er stor variation mellem kraftigt komprimeret, fx [fas] og [eni]. *Altså* viser tilsyneladende en modsatrettet tendens: På venstre interjektionalfelt (og i parentetiske indskud) udtales *altså* mest komprimeret, mens det i sætningsmidten og på SA-pladsen udtales

mest ekspanderet. Denne udlægning ser dog bort fra adverbiernes funktion. Når sætningsadverbialer som *faktisk* og *egentlig* optræder på fundamentfeltet, udtrykker de nemlig ikke blot talers holdning til det ytre, de danner rammen for ytringen, for hvordan talers holdning til det ytre er, dvs. de fremhæver det vidensgrundlag, afsenderen har for sin ytring (GDS: 1042; Heltoft m.fl. 2020: 10). Denne fremhævelse afspejles tilsyneladende også fonetisk ved ekspanderet udtale. Når *altså* derimod optræder forrest i sætningen, kan funktionen 'blot' være at indikere, at man (fortsat) har taleturen, fx *okay så så kolonihaverne ligger mellem altså kolonihaverne ligger mellem fotoforretningen forretningen og lastbilerne* (DanPASS; d_016_2_f_v,t=88]). Denne funktion kræver tilsyneladende ikke større fonetisk tyngde, jf. også Heinemann & Steensig (2018: 452) om *altså* i denne funktion: "always produced without stress and [...] prosodically integrated with the following talk".

En ekspanderet udtale af *altså* i fundamentfeltet i venstre sætningsperiferi vil heroverfor indikere en sammenfatning af noget tidligere sagt, fx *han kunne bøje hovedet, så hagen rørte brystet. Altså var han ikke nakkestiv og havde ikke meningitis* (DDO; UdeHjem1987).

5.2 Subjektivitet og polysemi

Inden for grammatikaliseringsslitteraturen tales der undertiden om *subjektivering* som årsag til polysemi (fx Traugott & Dasher 2001). Med dette begreb menes den semantiske udvikling, som et ord eller et morfem kan undergå fra en mere konkret eller objektiv til en mere abstrakt eller subjektiv betydning, og som er et resultat af "sprogbrugernes associative omfortolkninger" (Jensen 2001: 39). Med Elisabeth Traugotts ord: "forms and constructions [...] first express primarily concrete, lexical, and objective meanings [but] come through repeated use in local syntactic contexts to serve increasingly abstract, pragmatic, interpersonal, and speaker-based functions" (Traugott 1995: 32). En sådan udvikling for *altså* har Eva Skaft Jensen netop argumenteret for i sin 2001-artikel, hvis hovedargumentation vi skitserer i det følgende.

Ifølge Jensen indlånes *altså* med betydningen 'på den måde', dvs. *altså* viser anaforisk tilbage til et tidligere nævnt forhold (Jensen 2001: 34-35), illustreret med Jensens eksempel fra 1769:

- (17) Jesus talte det, og stod op. [UDELADT PASSAGE MED HVAD JESUS SAGDE]. **Altsaa** talte han [...]. (Ewald, *Adam og Eva*: 303; fra Jensen 2001: 34; Jensens fremhævning)

I denne funktion har *altså* tillige en (objektiv) sammenfattende funktion, og denne kan så at sige tage over, som i eks. (18) fra DDO, hvor *altså* sammenfatter hele det forudgående udsagn og genoptager, hvad der kan kaldes det egentlige emne.

- (18) En anelse varme var der stadig i ham. Han var **altså** ikke død. (EsKMat87; DDO)

Som et næste trin fra den sammenfattende funktion får vi et *altså*, der dels sammenfatter (for afsenderen), dels bruges til at kode en potentielt overraskende meddelelse for modtageren.

- (19) næh men jeg står nede ved et fort som jeg selv har måttet tegne ind for det findes **altså** ikke her i det her landskab” (DanPASS; d_006_3_f_non-v,t=422])

I en sådan funktion er *altså* snarere en dialogisk partikel end et sætningsadverbium (Heltoft m.fl. 2020: 25), og ifølge Jensen associeres *altså* i sådanne brug ”med VÆGTIGHED og SLAGFÆRDIGHED i sig selv og [kommer således] til at fungere som en PRÆGNANSANGIVER” (Jensen 2001: 37; forfatterens fremhævning). Jensen finder tillige, at *altså* i denne funktion ofte optræder i kontekster, hvor der er udtryk for vilje eller andre subjektive forhold.

Med det prægnansangivende og subjektivt-ladete betydningselement er vejen banet for at ’kravet’ til en anaforisk-tekstuel forbindelse løsnes, og *altså* kan således bruges som et rent subjektivt vurderende signal, uden hverken et sammenfattende eller for modtageren overraskende betydningselement:

- (20) Hvor er den **altså** flot (Jensen 2001: 39)

I (20) er *altså* en udråbsagtig diskurspartikel, et interjektional, hvis be-

tydning ikke relaterer sig til det propositionelle indhold i sætningen, dens 'kerneindhold', men som i stedet har en subjektiv-emotiv sprog-handlingsværdi (Heltoft m.fl. 2020: 107).

Udviklingstrinene kan sammenfattes som i figur 4, der er inspireret af Jensens (2001: 40), og som inddrager analysen i afsnit 4.

FIGUR 4: ALTSÅ'S SEMANTISKE UDVIKLING MED SYNTAKTISK FUNKTION OG REDUKTIONSGRAD

	Mere konkret og objektivt	----->	Mere abstrakt og subjektivt
Topologisk placering	F, SA	DP	I _v og parentetisk indskud
Syntaktisk funktion	sætningsadverbial	dialogisk partikel	interjektional
Ekspansionsgrad	SA = 4,92	DP = 3,79	I _v = 2,88. Parentetisk indskud = 3,2
Typiske udtaler	[alʔsʌ, a:ʔsə, alʔsə]	[asʌ, a:ʔsə alsə]	[asə asʌ azə]
Eksempler	Eks. (9) og (12)	Eks. (10) og (11)	Eks. (8) og (13)

Jensen (2001: 39) konkluderer ud fra sin fremstilling, at ”i takt med at et givent leksem, som fx *altså*, udvikler sig i mere og mere subjektiv og abstrakt retning, des mere begrænses det topologisk set”. Og vi kan tilføje: *og des mere komprimeres det fonetisk*.

5.3 Et eller to eller tre altså'er?

Det er en stående diskussion, om fonetisk reduktion blot er et sprogbrugsfænomen, eller om det har en kategorisk funktion i sprogsystemet. Hvis man anskuer sprogsystemet som bestående af distinkte kategorier, bliver punktet for adskillelsen af to nabokategorier forholdsvist arbitrært. Hvis man derimod opfatter kategorier som flydende størrelser, der centrerer sig om prototyper, kan man lettere redegøre for nabokategorier, hvis grænser ikke er eksakt defineret. Den kognitive lingvist Ronald Langacker (fx Langacker 2007: 13) benytter i beskrivelsen af polysemi en metafor om bjergkæder: At tælle et leksems betydninger er analogt med at tælle antallet af toppe i en bjergkæde – hvor mange der er, kommer an på, hvor fremtrædende de skal være, før vi tæller dem som toppe. Men hvordan afgør man så, hvornår der er tale om to forskellige toppe?

Eftersom nærværende undersøgelse har vist, at der er statistisk signifikante forskelle mellem udtalen af *altså*, når det optræder i forskellige pragmatisk-syntaktiske funktioner, kan man spekulere på, om vi i moderne dansk nu ser resultatet af en leksikalsk opsplitning: fra ét *altså* til 1) et *altså*-leksem med interjektional, turindledende funktion, 2) et andet *altså*-leksem med funktion som dialogisk partikel eller sætningsadverbium, hvor hvert *altså*-leksem har sit eget indhold og sin egen fonetiske elasticitet. Eller har dansk ét leksem med stor fonetisk og semantisk-funktionel elasticitet?

Imod en fortolkning i retning af flere *altså*-leksemer kunne tale, at der faktisk ikke er 100 % entydig udtaleforskel de forskellige *altså*'er imellem; kassediagrammet i figur 3 viser fx overlappende værdier både inden og uden for 75 %-kvartilen. Men at vi finder outliers, betyder blot, at der historisk set *endnu ikke* er tale om to klart adskillelige leksemer. Dette er et velkendt fænomen kendt som 'layering' ('lagdeling') i teoridannelsen inden for grammatikalisering og semantisk udvikling (Hopper & Traugott 2003: 124-126).

For en leksikalsk opsplitning taler både den statistisk klare fonetiske forskel mellem de *altså*'er, som vist i afsnit 5, og at der netop er tale om outliers, altså forekomster, der stikker markant ud fra det generelle mønster. Hertil kommer det indholdsmæssige aspekt, i hvert fald hvad angår turindledende *altså* over for de to andre. Om dette gør Heinemann og Steensig (2018: 451) gældende, at den turinitierende partikel, svarende til vores interjektionalfunktion, "ikke ser ud til at have meget til fælles med de betydninger og den funktion, som den adverbielle brug af *altså* har". En understøttelse af denne analyse kan findes i frekvensforhold. Flere forskere har påpeget, at især højfrekvente ord undergår fonetisk reduktion (fx Bybee m.fl. 2016), og som sådan kan udvikle nye grammatiske funktioner (Hopper & Traugott 2003: 124–130). Den interjektionale brug af *altså* er netop i stærkt overtal i DanPASS (79 %), og hvis dette er repræsentativt for brugen af *altså* i det talte sprog i almindelighed (som foreslået af Heinemann & Steensig 2018), er det er ikke overraskende, at de er de mest reducerede. Dette aspekt foreslår vi undersøgt i andre korpora med andre typer talesprog, fx LANCHART-korpusset (Gregersen m.fl. 2014).

Som vist i afsnit 5 er der både topologiske og fonetiske argumenter

for at inddele *altså* i sætningsekstern vs. sætningsintern position. Et næste spørgsmål kunne så være, om de sætningsinterne brug, dvs. dialogisk partikel og sætningsadverbial, så også realiseres af to forskellige leksemer. Dette er nok mere tvivlsomt. De to funktioner optræder nemlig ved siden af hinanden i sætningsskemaet (på henholdsvis DP-pladsen og SA-pladsen, GDS: 1612), og i mange tilfælde vil det være umuligt at afgøre ud fra topologien alene, om *altså* bruges som sætningsadverbial eller dialogisk partikel, medmindre det står op ad et sætningsadverbial eller en dialogisk partikel.

I sætning (21), som er et autentisk sprogbrugseksempel fra et Facebookopslag, har vi sat to transskriberede varianter af *altså* ind på de to naboplads, DP- og SA-pladserne. Udtalen [ˌalʔzi] afspejler en gennemsnitlig ekspansionsgrad på 4,9, udtalen [alsʌ] en gennemsnitlig ekspansionsgrad på 3,8.

(21) *Det kommer* {[alsʌ]_{DP}, [ˌalʔzi]_{SA}} *til at koste en fantasillion.*

Hvis udtaleforskellen skal være afgørende, skal en sprogbruger vide, at DP-[alsʌ] kan parafraseres med noget i stil med ”Jeg fortæller dig, at det kommer til at koste en fantasillion, men jeg har en forventning om, at du har en indvending mod dette, eller at du ikke regner med det” (eller: ”Jamen, det kommer altså til at koste en fantasillion, at du ved det”). Med udtalen [ˌalʔzi], dvs. som sætningsadverbial, skulle *altså* heroverfor forstås som et sætningsadverbial, fx parafraseret med ”Det kan således konkluderes, at det kommer til at koste en fantasillion” (eller ”Alt i alt kommer det altså til at koste en fantasillion”).

Det er et empirisk spørgsmål for fremtidig forskning i udtalevariation, om den *produktionsmæssige* forskel, som vi har vist, også har kognitiv realitet hos sprogbrugerne, fx i stil med psykolingvistiske studier som Pharao m.fl. (2017), der har fundet, at reducerede former hørt i isolation processeres langsommere end deres distinkte modpart.

6 KONKLUSION

Vi har i denne artikel beskrevet en undersøgelse af sammenhængen mellem udtale og syntaktisk funktion for *altså* i DanPASS-korpusset. Vi opererede med fire undersøgte kategorier, som vi inddelte i sætningsinterne

funktioner (sætningsadverbial og dialogisk partikel) og sætningseksterne funktioner (interjektionaler som indledere af en ytring eller som indledere af et parentetisk indskud). De sætningsinterne funktioner viste sig at være signifikant forskellige fra de sætningseksterne funktioner; sætningseksterne funktioner realiseres typisk mindre komprimeret fonetisk, sætningsinterne mere ekspanderet. Artiklen har også argumenteret for, at *altså*'s udtalemæssige variation i en vis grad korrelerer med dets polysemi, som udlagt af Jensen (2001): Mere konkrete betydninger har relativt ekspanderet udtale, mere abstrakte betydninger har relativt komprimeret udtale. Disse resultater brugte vi som afsæt til en diskussion om, hvorvidt leksemet *altså* har spaltet sig i to leksemer, et sætningsadverbielt (og relativt ekspanderet) *altså* og et interjektionelt (og relativt komprimeret) *altså*, der evt. ville kunne staves *asser*, og vi brugte i den forbindelse Langackers (2007) metafor om polysemi som en bjergkæde. Ud fra både distributionelle, syntaktisk-funktionelle og fonetiske principper kommer vi således frem til, at dansk har to leksemer, der begge staves *altså*: et interjektionelt og et adverbialt, der også inkluderer brug som dialogisk partikel. Dette resultat støtter i en vis grad Heinemann og Steensigs (2018) undersøgelse af *altså* i samtaledata, og det bør undersøges yderligere med inddragelse af andre typer data såsom perceptionsundersøgelser. Men skulle vi her afslutningsvis fastholde Langackers metafor, kunne vi sige, at der har været geologiske forandringer i gang i *altså*-landskabet, som gør det mere oplagt at se to toppe, og at fremtidige undersøgelser af sprogbrugens pladetektonik må bidrage til en mere fuldstændig kortlægning af bjergkædens udformning.

Samlet set har artiklen vist, endnu en gang, fristes man til at sige, at henholdsvis komprimeret og ekspanderet udtale af et ord og en udtale derimellem, hverken blot er et redundans- eller produktionsfænomen, afhængigt af fx individuelle forskelle i taletempo og tilbøjelighed til ikke at artikulere på en velformet måde.

TAK

Artiklen er baseret på en studenteropgave af førsteforfatteren, der således står bag de empiriske undersøgelser. Bearbejdningen af disse undersøgelser og den foreliggende præsentation heraf er sket i samarbejde mellem begge forfattere. Vi takker fagfælledbedømmeren og

NyS-redaktionen samt Ida Elisabeth Mørch for konstruktiv kritik af en tidligere version af artiklen. Alle fejl og mangler kan kun tilskrives forfatterne.

Christophe Zerakitsky Vies, stud.mag. i lingvistik
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
wzc608@alumni.ku.dk / christophe.vies@gmail.com

Jan Heegård Petersen, lektor
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
janhp@hum.ku.dk

LITTERATUR

- Basbøll, H. 2005. *The phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press.
- Bell, A. m.fl. 2009. Predictability effects on durations of content and function words in conversational English. *Journal of Memory and Language* 60(1). 92–111. DOI: 10.1016/j.jml.2008.06.003.
- Boeg Thomsen, D. 2012. Fonetisk reduktion og morfosyntaktisk uigennemsiethed: Udfordringer for førskriftlige børn. *Danske Talesprog* 12. 3–33.
- Boersma, P. & D. Weenink 2022. Praat: doing phonetics by computer. <https://www.fon.hum.uva.nl/praat/> (tilgået 18. oktober 2022).
- Brink, L. m.fl. 1991. *Den store danske udtaleordbog*. København: Munksgaard.
- Bybee, J., R.J. File-Muriel & R.N. de Souza. 2016. Special reduction: A usage-based approach. *Language and Cognition* 8. 421–446. DOI: 10.1017/langcog.2016.19.
- Christensen, R.H.B. 2019. *Ordinal - Regression Models for Ordinal Data*. R package version 2019. 12–10. <https://CRAN.R-project.org/package=ordinal> (tilgået 17. april 2022).
- DanPASS. u.å. *Udtaleordbog*. https://www.danpass.hum.ku.dk/links_2014/dictionaries/pronouncing_dictionary_with_references.pdf (tilgået 10. december 2021).
- Den Danske Ordbog* (DDO). <https://ordnet.dk/ddo>.

- Gregersen, F., M. Maegaard & N. Pharao. 2014. The LANCHART corpus. J. Durand, U. Gut & G. Kristoffersen (red.), *The Oxford handbook of corpus phonology*, 534–545. Oxford: Oxford University Press.
- Grønnum, N. 2007. *Rødgrød med fløde, en lille bog om dansk fonetik*. København: Akademisk Forlag.
- Grønnum, N. 2009. DanPASS – A Danish phonetically annotated spontaneous speech corpus. *Speech Communication* 51. 594–603. DOI: 10.1016/j.specom.2008.11.002.
- Hansen, E. & L. Heltoft (GDS). 2019. *Grammatik over det danske sprog* (2. udg.). Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Heegård, J. 2012. Funktionel udistinkthed: Danske verbers og adjektivets *te-* og *ede-*endelser. *Danske Talesprog* 12. 34–61.
- Heegård, J. 2013a. Functional phonetic reduction? The case of the Danish adverb *faktisk* ('actually'). J. Heegård & P.J. Henrichsen (red.), *New Perspectives on Speech in Action. Proceedings from the 2nd SJUSK Conference on Contemporary Speech Habits* (Copenhagen Studies in Language 43), 59–78. Frederiksberg: Samfundslitteratur Press.
- Heegård, J. 2013b. Morphologisation or reduction by context? The *-te* ending on adjectives and preterite verb forms in Standard Copenhagen Danish. *Acta Linguistica Hafniensia* 45(1). 100–125. DOI: 10.1080/03740463.2013.849901.
- Heegård, J. 2015. Ordvarighed og grammatisk og pragmatisk funktion. Tilfældet *egentlig*. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 49. 61–97. DOI: 10.7146/nys.v1i49.22904.
- Heegård, J. & J. Mortensen. 2014. Fonetisk reduktion og kommunikative kontraster: Tilfældet *faktisk*. *Ny Forskning i Grammatik* 21. 87–102. DOI: 10.7146/nfg.v22i21.23564.
- Heegård Petersen, J. m.fl. 2021. *Udtalt. En introduktion til dansk fonetik*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Heinemann, T. & J. Steensig. 2018. Justifying departures from progressivity: the Danish turn-initial particle *altså*. J. Heritage & M.-L. Sorjonen (red.), *Between turn and sequence: Turn-initial particles across languages*, 435–465. Amsterdam: John Benjamins. DOI: 10.1075/slsi.31.15hei.
- Heltoft, L., E.S. Jensen, I.E. Mørch & J. Schack. 2020. *Grammatiske termer* (Dansk Sprognævns skrifter 50). Bogense: Dansk Sprognævn.
- Holbergordbog*. <https://holbergordbog.dk/>.
- Hopper, P.J. & E.C. Traugott. 2003. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Jensen, E.S. 2000. *Danske sætningsadverbialer og topologi i diakron belysning*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Jensen, E.S. 2001. Hvordan bliver et sætningsadverbial til et sætningsadverbial? K. Kristensen (red.), *Studier i Nordisk 2000-2001. Selskab for Nordisk Filologi. Foredrag og årsberetning*, 31–50. København: Selskab for Nordisk Filologi.
- Jørgensen, M. 2018. Samtalegrammatik i skriftlig online interaktion: En analyse af de tre kommentarindledende partikler *altså*, *øhm* og *hm* i to danske facebookgrupper. *Skandinaviske Sprogstudier* 9(1). 24–51.
- Katlev, J. 1989. En drøftelse af 'sjuskefonologi' i moderne københavnsk rigsmål. M. Kunøe & E.V. Larsen (red.), *2. møde om udforskningen af dansk sprog*, 190–198. Århus: Århus Universitet.
- Krifka, M. 2008. Basic notions of information structure. *Acta Linguistica Hungarica* 55(3–4). 243–276. DOI: 10.1556/ALing.55.2008.3-4.2.
- Langacker, R.W. 2007. Cognitive Grammar. D. Geeraerts & H. Cuyckens (red.), *The Oxford handbook of cognitive linguistics*, 394–418. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199738632.013.0016>.
- Ordbog over det Danske Sprog* (ODS). <https://ordnet.dk/ods>.
- Pharao, N. 2009. *Consonant reduction in Copenhagen Danish. A study of linguistic and extra-linguistic factors in phonetic variation and change*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Pharao, N. 2012. Lukkelydsreduktioner i københavnsk rigsmål. *Danske talesprog* 12. 110–125.
- Pharao, N., M.R. Malmsted & S. Veng. 2017. Hvor svært er det lige? En undersøgelse af genkendelsen af ord med reducerede segmenter. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 52–53. 259–288. DOI: 10.7146/nys.v1i52-53.26359.
- Plug, L. 2006. From words to actions: the phonetics of *eigenlijk* in two communicative contexts. *Phonetica*. 62(2-4). 131–145. DOI: 10.1159/000090094.
- R Core Team. 2021. *R: a language and environment for statistical computing*. Wien, Østrig: R Foundation for Statistical Computing. <http://www.R-project.org/> (tilgået 31. januar 2022).
- SamtaleBank*. <https://samtalebank.talkbank.org/> (tilgået 10. oktober 2022).
- Schachtenhaufen, R. 2010. Looking for lost syllables in Danish spontaneous speech. P.J. Henrichsen (red.), *Linguistic theory and raw sound* (Copenhagen Studies in Language 40), 61–88. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

- Schachtenhaufen, R. 2012. Reduction of word final schwa in Danish – Rhythmic and syntactic factors. J. Heegård & P.J. Henrichsen (red.), *Speech in Action. Proceedings of the 1st SJUSK Conference on Contemporary Speech Habits* (Copenhagen Studies in Language 42), 53–71. Frederiksberg: Samfundslitteratur Press.
- Schachtenhaufen, R. 2013. *Fonetisk reduktion i dansk*. Ph.d.-afhandling. Copenhagen Business School.
- Schachtenhaufen, R. 2022. *Ny dansk fonetik*. Hellerup: BoD.
- Schäfer, M. 2013. *Phonetic reduction of adverbs in Icelandic: On the role of frequency and other factors*. Ph.d.-afhandling. Universität Freiburg.
- Schüppert, A. m.fl. 2012. Syllable deletion in contemporary Danish. J. Heegård & P.J. Henrichsen (red.), *Speech in Action. Proceedings of the 1st SJUSK Conference on Contemporary Speech Habits* (Copenhagen Studies in Language 42), 73–100. Frederiksberg: Samfundslitteratur Press.
- schwa.dk*. u.å. *Udtaleordbog*. https://schwa.dk/filer/udtaleordbog_danpass/ (tilgået 8. maj 2022).
- Traugott, E.C. 1995. Subjectification. D. Stein & S. Wright (red.), *Subjectivity and subjectivization: Linguistic perspectives*, 31–54. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9780511554469.003.
- Traugott, E.C. & R.B. Dasher. 2001. *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Warner, N. 2021. Processes in connected speech. R.A. Knight & J. Setter (red.), *The Cambridge handbook of phonetics*, 133–156. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781108644198.006.
- Wickham, H. 2016. *ggplot2: Elegant Graphics for Data Analysis*. New York: Springer-Verlag. <https://ggplot2.tidyverse.org/> (tilgået 1. februar 2022).